

Pokrajinski Sekretariat za nauku i tehnološki razvoj

međutim
ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST, UMETNOST I KULTURU

ПОВОДОМ ТРИДЕСЕТ ГОДИНА ОД ШТАМПАЊА
РОМАНА ХАЗАРСКИ РЕЧНИК МИЛОРАДА ПАВИЋА

(1984–2014)

Овај зборник изашао је уз финансијску подршку
Покрајинског секретаријата за науку и технолошки развој
АП Војводине (у оквиру пројекта за суфинансирање програма у области
високог образовања удружења студената у АП Војводини)
и Одсека за српску књижевност и језик
на Филозофском факултету у Новом Саду,
а реализовао се уз помоћ Студентске асоцијације Филозофског факултета
и студентског часописа Међутим

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ: ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ОДСЕК ЗА СРПСКУ КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

ТРИДЕСЕТ ГОДИНА ХАЗАРСКОГ РЕЧНИКА:
ЛЕТЕЋЕ ВИОЛИНЕ МИЛОРАДА ПАВИЋА
ЗБОРНИК РАДОВА

ПРОГРАМСКО-ОРГАНИЗАЦИОНИ ОДБОР:

Проф. др Горана Раичевић
(шеф Одсека за српску књижевност и језик)

Проф. др Сава Дамјанов

Проф. др Гојко Тешић

Ванр. др Слободан Владушић

и

редакција студентског часописа
за књижевност и уметност *Међутим*

(Милош Јоцић, Срђан Орсић, Мирјана Коларски,
Снежана Савкић, Виктор Шкорић, Далибор Томасовић)

ПРЕДСТАВНИК СТУДЕНТСКЕ АСОЦИЈАЦИЈЕ
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА:

Маријана Топо

УРЕДИЛА:

Јелена Марићевић

Нови Сад
2015

САДРЖАЈ

Поздравни говор господина Ивана Павића _____ I

Пролегомена за ЛЕТЕЋЕ ВИОЛИНЕ МИЛОРАДА ПАВИЋА ___ II

I

1. ЛУДА: Јелена Марићевић (Нови Сад), Рефлекси барокног медијеализма у прози Милорада Павића: „Верујте старим писцима!“ _____ 13
2. МЕСЕЧИНА: Исидора Ана Стокин (Нови Сад), Символика средњовековне традиције у циклусу „Служба Рељи Крилатици“, Павићеве збирке *Месечев камен* _____ 31
3. ЉУБАВНИЦИ: Николина Тутуш (Нови Сад), Ружа и шебој љубавне поезије принцезе Атех _____ 42
4. ПУСТИЊАК: Жарко Миленковић (Грачаница), У потрази за изгубљеним језиком (Поезија Милорада Павића) _____ 48
5. БОЈНА КОЛА: Иван Штерлеман (Нови Сад), Енциклопедијски лавиринт: судар просветитељства и барока у *Хазарском речнику* Милорада Павића _____ 55
6. СУНЦЕ: Жарка Свирчев (Београд), Венецијански архитрав: Костић, Винавер, Павић _____ 64

II

1. ЦАР: Душан Живковић (Крагујевац), Значај *Хазарског речника* у контексту светске књижевности _____ 77
2. ПРАВДА: Милица Мустур (Београд), Повратак отписаном: Нова читања *Хазарског речника* из угла немачке науке о књижевности ___ 91
3. СНАГА: Јелена Калајдија (Нови Сад), Павићев поетички „померај“: Прилог за изучавање града-Текста на примеру Павићеве „Вечере у крчми ‘Код знака питања’“ _____ 118
4. САГЛАСЈЕ: Иван Базрђан (Нови Сад), Паралелни светови у причама Милорада Павића („Вечера у крчми ‘Код знака питања’“ и „Смрт Милоша Црњанског“) _____ 126

5. ЖРЕЦ: Виктор Шкорић (Нови Сад), Сусрет Павића и Кортасара: потрага за формом читања, као потрага за идентитетом ____ 134
6. ЂАВО: Рајко Благојевић (Нови Сад), Ерос у Павићевим причама и Маркесовим романима (Фактор истог у речима различитог) __ 144

III

1. КУЛА: Даница Трифуњагић и Марко Ђукић (Нови Сад), „Лепенски вир“ Милорада Павића (анализа и синтеза)_____ 151
2. ЗВЕЗДА: Снежана Николић (Нови Сад), Десакрализација мотива ходочашћа у роману *Предео сликан чајем* _____ 158
3. СТРАШНИ СУД: Јелена Ристовић (Крагујевац), Лов на истину/е кроз *Хазарски речник* Милорада Павића _____ 168
4. ЦАРИЦА: Мирјана Бојанић Ђирковић (Ниш), Парезија као стратегија читања Павићевог малог романа о великој причи (*Вештачки младеж*) _____ 175
5. ОПСЕНАР: Милош Јоцић (Нови Сад), Снови и JavaScript (О природним и конструисаним језицима у *Течној повести апотекарској* Милорада Павића) _____ 185

IV

1. ОБЕШЕНИ: Адријана Крајновић (Београд), Постмодерно и фантастично у Павићевим драмама *Кревет за троје* и *Стаклени пуж* _____ 197
2. ТОЧАК СРЕЋЕ: Марија Живковић (Нови Сад), Однос снова, религије, мушког и женског принципа у *Хазарском речнику* и драмама *Кревет за троје* и *Стаклени пуж* _____ 202
3. ПАПИНИЦА: Марина Максимовић (Крагујевац), Однос према женском принципу у романима *Предео сликан чајем* и *Унутрашња страна ветра* _____ 216
4. СВЕТ: Снежана Савкић (Нови Сад), *Друго тело*: књига доласка и одласка _____ 221
5. СМРТ: Далибор Томасовић (Нови Сад), Огледалом кроз Павићев последњи сан: додир Хипноса и Танатоса _____ 230

Исидора Ана Стокин (Суботица – Нови Сад)

СИМБОЛИКА СРЕДЊОВЕКОВНЕ ТРАДИЦИЈЕ У ЦИКЛУСУ СЛУЖБА РЕЉИ КРИЛАТИЦИ МИЛОРАДА ПАВИЋА

У овом раду смо покушали да утврдимо значај и симболику средњовековних жанрова, као и средњовековне поетике која се користи у њима у циклусу *Служба Рељи Крилатици* збирке песама *Месечев камен*. Истичана су основна обележја средњовековних жанрова које је Милорад Павић користитио и учавана значења која су им додатно, песничком слободом, приписана. Као неопходно за разумевање овог циклуса наведено је кратко разјашњење концепта простора и времена. Уз то, тежили смо да објаснимо ко је Реља Крилатица, какву симболику носи његово име и зашто се оно нашло у наслову самог циклуса. Рад не представља попис књижевно-стилских поступака који су преузети из књижевне поетике српског средњег века, већ могуће објашњење избора самог писца за одређене елементе средњовековне традиције. Кроз тумачење одређених стихова песама пропитује се коме је заправо посвећена служба и шта је то што опсесивно занима М. Павића у циклусу песама *Служба Рељи Крилатици*.

Кључне речи: служба, средњи век, народна традиција, Реља Крилатица, стихира, реч, сан, песник

Збирка *Месечев камен* Милорада Павића представља својеврстан оглед у коме се сажимају различити облици, књижевне врсте, књижевне епохе, реалност и свет снова. Уколико погледамо саму структуру збирке, она осим што садржи шест циклуса⁹² са насловима који су многозначни, садржи и краће приче⁹³ које уоквирују саму збирку у једну целину. Све то нам указује на припадницу да је ова збирка замишљена као једна идеја која се у сваком циклусу *пројављује* на другачији начин⁹⁴. У првој причи, која је постављена на почетку књиге уместо предговора, Павић ће нам алегоријом указати на основне нити овог дела. У њој препознајемо све појмове који ће се јављати кроз песме у целој збирци.

Прича почиње историјским дискурсом, да би са увођењем лика Станислава Спуда, почела неосетно да прелази у домен маште. Тај однос реалног света и света маште почива на мотиву сна, који истовремено чини један од основних мотива читаве збирке. Кроз предговорну причу Павић инсистира на средњовековним историјским збивањима и веровањима. Мотив сна је био веома чест у средњовековним житијима. Постојале су различите врсте сна: исцелитељски, сан који предвиђа будућност, сан који *пројављује* новог светитеља или сан који најављује смрт. Користећи се тим мотивом он достиже и улази у имагинарни свет, који није у потпуности одвојен од света

92 *Служба Рељи Крилатици, Нове градске песме, Косовски апокрифи, Роман о Троји, Одисеј на острву Скиру и Слово о песницима прошлих времена.*

93 *Сувише добро урађен посао и Бахус и леопард.*

94 Као особа која се огледа у разноврсно позиционираним огледалима и тако истовремено види различите аспекте свог лика.

стварности, како бисмо то очекивали. Снови и свет снова утичу на реалност посредством човека, те тако добијамо целину постојања. Наиме, читајући прву причу у овој збирци ми стичемо представу о троделном свету, као што је то и у хришћанству, али с потенцирањем фантастичног и без божанства. Први део тог света јесте реалан и у њему се налази историја, чињенице, невоље итд. Други део света је заправо капија у онострано. Сан је капија и пут који води у имагинарни свет. Трећи део целине је свет маште, који паралелно егзистира са реалним светом и у појединим тачкама се с њим и преплиће⁹⁵.

На сличан начин је устројен и појам времена. У збирци се може уочити да време за Милорада Павића није линеарно. Оно се састоји, као и простор, из три дела: прошлости, садашњости и будућности. Међутим, та три дела времена нису организована онако како би читалац очекивао тј. делови времена не следе један за другим већ постоје истовремено. На тај начин развија се теорија времена као линије и поставља се теорија времена као тродимензионалног простора, јер се догађаји из прошлости, садашњости и будућности истовремено одвијају. Овакво поимање времена је веома важно за схватање смисла песама у првом циклусу збирке.

Дакле, М. Павић у свом циклусу *Служба Рељи Крилатици* подразумева поимање времена и простора како је горе описано, јер је причу о Станиславу Спуду поставио непосредно пре њега. Осим тога, он своје трагање за песничким светом изједначава са понирањем у свет снова. Његово стварање можемо протумачити као обликовање тих снова у песничку форму чиме се поново успоставља веза између реалног и имагинарног света, као и веза између безвремености и временске хронологије⁹⁶. Да се песник поистовећивао са професионалним сањарем Станиславом Спудом видимо у последњој реченици увода:

„Пишући ову књигу, аутор се чувао да не прође као Станислав Спуд.“
(Павић 1971: 17)

Важно питање је зашто Павић није желео у потпуности да дели судбину Станислава Спуда. Једна од претпоставки може бити и та да је судбина Спуда била условљена његовим погрешним односом према функцији снова. Снови у средњовековној традицији служе људима за предвиђање будућности или лечење. У неким случајевима снови су служили за комуникацију са оностраним, али не због стварања и инспирације, већ због преношења поруке божанства или светитеља људима. Важна је чињеница да Спуд овладава сновима тек када ослепи тј. изгуби визуелну везу са стварношћу. Сличну традицију у описима снова имамо и у средњовековној књижевности. Провиђење у сновима најчешће долази светом човеку, који се на неки начин изоловао од свакодневног живота или човеку који је слеп попут Стефана Дечанског који је, уз то, имао и исцелитељење тог слевила кроз сан. То нам говори да није у потпуности могуће да се истовремено припада свету снова и реалном свету, а да је још мање могуће да се свет снова доведе у службу света реалности. Оснивање лечилишта сновима није у потпуности прихватљиво, јер се тако нешто што је само по себи изван света реалности доводи њему у службу.

95 Тако ће Станислав Спуд сновима спасити пилота из египатске авијације.

96 Под временском хронологијом подразумевам уређен систем мерења времена, које је линеарно организовано.

Могуће је да последњом реченицом М. Павић наглашава да његове песме, његова уобличена сновиђења, неће имати функцију да служе реалном свету, већ да њиховим постојањем употпуне теорију троделног простора и времена, света који је сам обликовао. Његове песме потврђују симултано постојање оностраног са реалним светом, без посебне функције. Све ове чињенице ће бити присутне у симболици мотива циклуса *Служба Реља Крилатици*.

Када почнемо са анализом самог циклуса, његов наслов нам сугерише више значења која су врло важна за разумевање песама унутар њега. Наслов у целини *Служба Реља Крилатици* нам указује првобитно на спој средњовековне и народне традиције, јер је служба средњовековни жанр, док је Реља Крилатица јунак народних песама. Међутим, уколико посматрамо, засебно, појам службе, он нам може открити нова значења. Служба, првенствено, представља јединство извођења свих црквених песама посвећених неком светитељу или празнику (Трифуновић 1974: 304). Из тога нам може бити јасно зашто је овај жанр изабран за наслов циклуса састављеног од више песама. Истовремено можемо закључити и да песме унутар овог циклуса морамо тумачити као целину.

Службом се верници на земљи (у реалном свету) обраћају за помоћ светитељу, или вишој сили на другом свету. Тако тумачена служба је жанр који одговара повезивању два света. Она у тој позицији врши функцију везе између реалног и имагинарног света, живих и мртвих, земље и неба. Везивном функцијом жанр службе употпуњава теорију троделног света. Уз то, служба се чита у садашњости, обраћајући се светим људима из прошлости молећи за бољу будућност. Посматрајући је тако, служба постаје жижа у којој се сабирају сви делови нелинеарног времена.

Реља Крилатица је јунак са два идентитета и два имена. Он је лик који је у овој збирци изграђен од бинарних опозиција. У намени М. Павић говори о њему као о историјској личности где нам открива његов средњовековни идентитет витеза Реље Драговоља. У природи тог средњовековног витеза била је снага и храброст која је правила противтежу храбрости и моћи цара Душана⁹⁷. У намени сазнајемо да је Реља у историјским борбама стално пребегавао са српске на византијску страну и обрнуто⁹⁸, у чему видимо још једну подвојеност овог лика. Презиме Драговољ, можемо, такође, тумачити у том маниру. Драговољ може сугерисати значење „како му је воља“ или „како му је драго“, а то указује на могућност овог јунака да се опредељује између нечега и истовремено говори да је Реља постављен на граници избора. Његово презиме у народним песмама је Крилатица, што га повезује са мотивом крила, са простором између неба и земље. Мотив крила увек везујемо за небо, међутим, он није само Крилатица, већ је и Реља, те га његова људска природа често спушта на земљу. Тако добијамо утисак да је Реља полубог, који не може да се успне ни на небеса, због своје људске природе, нити може тако узвишен да се заувек определи за бивствовање на земљи. У бегу од невоља Реља се замонашио у грчком манастиру где ће га и убити. Тако Реља није погинуо у

97 Сам Реља је опозитни појам цару Душану на историјској позорници.

98 „Ни царев ни краљев ни торни ни ловни“ (Павић 1971: 37)

боју као велики српски јунак, нити се прославио као грчки светац. Реља је и својом нејуначком смрћу поново позициониран у простор „ничije земље“ и његов лик се још једном јавља као подвојен и граничан.

„Ниси ни Србима Хреља ни Грцима Харинтон.“ (Павић 1971: 38)

Унутар самог циклуса, осим песама, налази се и *Пролошко житије* Реље Крилатице. Интересантно је да житије, које је у српску књижевност увео Св. Сава из династије Немањића, започиње причом о богумилима, које су Немањићи прогонили. Тако наилазимо на подвојеност између жанра житија и садржаја, али уколико узмемо у обзир да је житије намењено дволиком Рељи, ова чињеница постаје прихватљивија. Мотив богумила и њиховог описа апокалипсе се сасвим природно ослања на причу о располућеном лику Реље. Богумилско веровање се, такође, заснива на многим бинарним опозицијама. Оно дели свет на две стране – материјалну и духовну и спаја две традиције – народну и хришћанску. У житију које се заснива на богумилском уверењу описан је тренутак у коме се Реља дели на духовно и материјално. У њој се само Рељин глас спасава страшног суда и задобија вечност протезући се над реком Стримон вековима касније:

„...а Хреља је покушао да прелети реку Стримон, надајући се да ће му бар сенка потонути у воду и измаћи казни. Преварио се: воде су процветале и само је одјек његовог гласа пробио кроз цвеће, спасао суда и склонио на своје небеско острво“ (Павић 1971: 35).

Реља Крилатица је симбол човека који прелеће из реалног света у имагинарни, који је историјска личност, али и лик народних легенди. Он је јунак који се везује за историјске догађаје средњовековних Немањића и истовремено има змајолико порекло у народним песмама. Самим тим, Реља јесте јунак на граници, онај који повезује реални свет и свет имагинације. Но ипак, наслов циклуса упућује на могући погрешан пут у тумачењу. Сам циклус у облику службе није посвећен Рељи Крилатици, како бисмо то могли олако да протумачимо. Наслов циклуса је само шифра, коју ће расветлити једна реченица из житија:

„Писац који ово ноћас бележи ишао је да га види и послушкивао неће ли што чути кроз дебели стаклени оклоп. Тада није чуо ништа. Много касније, код куће, једне вечери, чуо је Хрељу. Не један глас, него осмогласник. Богумилска прича, дакле, није била лажна“ (Павић 1971: 35).

Из овог цитата можемо уочити да је глас Реље заправо оно што писца занима. И то не један глас, како пише, већ више гласова, а више гласова даје речи. Тако циклус песама који је на први поглед посвећен Рељи Крилатици, није посвећен њему – већ речима. Овакво тумачење подупиремо објашњењем прве песме у том циклусу *Стихире Оној Која Далеко Сеје*.

Песма *Стихире Оној Која Далеко Сеје* може првобитно да асоцира на молитву посвећену Богородици. Божанство којем се писац обраћа је женског рода, а лексика је стара. Сам жанр назначен у наслову сугерише да је у питању молитва која се пева на стих из псалама. Осим тога, у средњовековној традицији се од Богородице често тражи заступништво и уточиште, а њено име, заменице и оно што има у вези са њом пише се великим почетним словом. Но, уз све то, многа места би остала у потпуности нејасна уколико би молитва заиста била посвећена Богородици.

Ипак, уколико поставимо хипотезу да је стихира посвећена *речи* (*гласовима*), што се може повезати и са цитираном реченицом из житија, она добија потпуно друго значење. Песникова опсесија јесте бирање речи за његову песничку творевину⁹⁹. У првој строфи песник се *речи* обраћа као божанству, он јој се моли да му се прикаже и извињава се што се огрешио о њу у свом неуспешном стваралаштву¹⁰⁰:

„Твом песнословцу младост
Ни позналетијем не засија“ (Павић 1971: 21)

Затим, у другом делу прве строфе, Павић открива да реч тражи у оностраном, у свету снова¹⁰¹. Њему се реч јавља у свету ноћи и снова, а нестаје у варварском звуку дана:

„Из сна ме страшни страшнoг сан твој дозва
И разве ја видех своје срце
Где изгрева у ноћ јаве
И залази са звуком варварских катавасија“ (Павић 1971: 21).

Варварски звук може бити звук свакодневног разговорног језика, који није достојан да уђе у његову поезију, јер је она света.

У другој строфи Павић моли реч да га сачува од грехова у ноћи, он за обред стварања мора и жели да буде чист. Пореди се са звоном¹⁰² које јечи за време седалних песама, што је веома занимљиво, јер се седалне песме не певају, те је једина мелодија која за време њих постоји – мелодија звона. То наглашава усамљеност песника који ствара мелодију речи. Одмах затим се јавља мотив коњаника који носи храм у ком реч и песник треба да се сједине. Мотив коњаника можемо изједначити са Рељом Крилатицом, јер он повезује свет снова и реалан свет. Реч припада свету снова, а песник реалном свету, те помоћу коњаника тј. посредника они бивају сједињени. Мотив храма симболише спајање. У њему се врше крштења (спајање с вером), венчања (спајање са супружником) и монашење (спајање с Богом). У сва три случаја храм је место на коме долази до сједињавања. За песника у овој песми је свадбено весеље спајање са речју јер ће се из тога изродити израз његове песме. Следећих неколико стихова подсећа на стихове из *Песме над песмама*:

„Прикучих се очима сиса твојих
Да срце ми окрме
Хтедох умити живот на кладенцима најближим“ (Павић 1971: 21)

99 „Промукао си тражећи праву реч у вихору тишине
Међу стазама очињим расте ти помрчина“ (Павић 1971: 24)

100 То је, опет, карактеристика средњовековних жанрова да писац истиче своју грешност и тиме инсистира на својој понизности пред божанством.

101 Тај мотив проналазимо и у другим песмама. На пример у *Песми првој*:

„Ликуј спавачу с прстом у уху,
Неки ћеш добар чути глас“ (Павић 1971: 24).

102 „Одевено у моју косу
Ко звоно у песме седалне

Молим те од сагрешења у сну
Срце ово одврзи“ (Павић 1971: 21)

Мотив дојки, иако није врло чест, јавља се и у црквеној поезији попут мотива женске утробе и симболише плодност. Песник се, дакле, управља према плодности речи и тражи свој живот на самом њеном извору. Зато Павић у овој песми користи стару лексику. Он у старој лексици проналази извориште значења. У тим речима писац спознаје све три димензије времена, јер су за њега речи свевремене, стално мењају обличје, али не и смисао:

„Кад у ме тама велику велика прели таму
Из мошти своје стрме“ (Павић 1971: 22).

Мошти речи су данашње речи, њихово право обличје је у тамној прошлости у коју песник понире помоћу сна, да би нашао прави израз. Он се мучи јер му се она не открива увек, те је присиљен да се претвара и довија да би је спознао. Међутим, из речи он ствара оно што у реалном свету никако није могуће:

„Скачући по сенкама звезданим
Из језика твог несажегајама
У неозидана отиснух се простраанства...
Метро метропола градим
Летећа острва зидам и воће
На бродовим ваздушним садим где те нема“ (Павић 1971: 22).

Помоћу речи песник достиже несазнатљива и неоткривена пространства стварања. У народној књижевности грађење је радња којом се баве виле, дакле, чаробна је и мистична. Песник гради и ствара речима, а на тај начин прелази из овог света у онострани. Када пронађе израз и створи дело он светлост речи проноси кроз реалан свет¹⁰³.

У последњој строфи песме писац наглашава свемоћност преображавања речи и њихову неисцрпну моћ стварања новог из старог:

„Што даљинама семеном говори речи свечане
На достојање опет се своје
Препојасујеш у новим плотима.
У пристану туђем међуоблачном зидам
Нови Рас Дежево Јеленор и Дечане
Она Која Далеко Сеје
Баченог ме натраг отима“ (Павић 1971: 23)

Ако овако разумемо прву песму службе Рељи Крилатици, онда се она може сматрати аутопоетичком. Сам наслов, повезујући речи *далеко* и *сеје*, указује на вечност *речи*. Павић није опчињен вечношћу јуначких дела, задужбина нити светих подвига које Реља поседује, он је опчињен његовим последњим гласом. За њега је реч та која је вечна и која не трули јер је света, попут моштију. Она је плодна јер даје мноштво нових речи и значења, а вечна јер што се више нових речи од ње посеје она стиже даље у будућност. У речи се сабира Павићева теорија о истовременом трајању сва

103 „Јер пронех далеко ти светлост
На другу страну ноћи“ (Павић 1971: 22)

три времена. Она може да потиче из доба сеобе Словена или из Средњег века, а да буде присутна и у савременом језику и да изражава суштину смисла која је потребна песнику.

Ипак, ако је прва песма посвећена речи, да ли су и све остале унутар циклуса? У наредним песмама се јасно могу уочити алузије на јунака Рељу Крилатицу. Његов лик се надвија готово над свим песмама. У свакој песми се инсистира на Рељиној диспозиционираности у простору и времену, затим, на околини која га не разуме, на његовом гласу који нико не чује, на његовој усамљености. Ако обратимо пажњу на прву и трећу песму службе¹⁰⁴ у њима је описан човек који је промукао тражећи реч, којем „пљују у тањир“ и који је одбачен од друштва. Тај опис може одговарати и Рељи, али и још неком.

„Гутач ножева и помрчине

С лудог на луди камен скачем

А нога ми нози добро не мисли...

У једном цепу расте ми жито у другом трава...

Ја сам онај што се виљушком чешља“ (Павић 1971: 25)

Особа која се чешља виљушком је она која је раскрстила са цивилизацијом, она је не разуме, нити се труди да је разуме. Отпадник од конвенција и конвенционалних вредности. Најпознатији отпадници од културе и сањари новог од вајкада су били песници. Отуда јунак ове песме скаче по лудом камену. Он тражи своју уметност у магији¹⁰⁵ и сновима. Његова уметност није само жито (опште корисно), већ је и трава (бескорисна у ратарству). У *Четвртој песми* се налазе следећи стихови:

„Туку те по сату и сеју ти длаку у јајету

А ти зеваш у фрулу

И крадеш богу дане“ (Павић 1971: 27)

У овој песничкој слици нам је описан писац који ствара, док га „туку“ издавачи или критичари, а за остале људе он ради бесмислен посао и „краде богу дане“. Да је М. Павић говорио о писцу и стварању у песмама ове службе говоре још многа места. У истој *Четвртој песми* описане су песничке муке и трудови у стварању:

„Посадио си корен једне старе речи

А никла ти је на језику трава

Тако се браниш да не кажеш ни горе ни доле

Ни хладно ни топло ни Исток ни Запад

Кад промукнеш од ћутања

Пљунућеш у свећу и умрети

Ни наш на своме ни свој на нашем“ (Павић 1971: 27).

Павићев песник у овој *Служби* не припада ни једном простору нити одређеном времену. Атмосфера у којој он ствара је мрачна и тиха,

104 Друга песма се у канонима увек изостављала јер је била тужне садржине.

105 Гутање ножева се често одигривало у циркусима или мађионичарским представама.

а такви су и производи његовог стваралаштва. За њега песник нигде не припада, он стално борави у међупростору стварности и снова. Песника не разумеју, људи око њега желе да „припитоме његову виљушку“¹⁰⁶, да његово стваралаштво буде њима на услузи, да га доноси свету као послушни пас. Он нема слободу да прикаже себе свету онаквим какав он јесте¹⁰⁷. Песник је певач за глуве тј. за оне који не желе да га чују.

Реља Крилатица потпуно одговара опису песника. Он, такође, не припада нигде и нико га не разуме. Одбачен је и од својих и од туђина. Лети између легенде и историје, а приповедачи и слушаоци свуда покушавају да га уобличе на себи прихватљив начин. Зато Рељин лик постаје лајт-мотив у овој служби. Он постаје симбол за патњу људи који су између два света, који живе и снове и стварност. Реља је личност која почива на принципу дуализма и због тога је подобан симбол за песника чије се стваралаштво одиграва „ни на небу, ни на земљи“.

Као што је то и у средњовековним службама након треће песме следи седалан. Седалан је песма која се не пева већ се изговара. У њој нам Павић даје слику песниковог контакта и сједињавања са оностраним:

„Ти залутао у туђе снове
Из њих нам пишеш на месечевом камену
Пером из анђеоског репа
Како се лети између два ветра“ (Павић 1971: 26)

За Павићевог песника се поезија састоји од сна, болести¹⁰⁸ и страха¹⁰⁹. Песник од своје поезије нема користи, напротив, али он не може да се отргне својој песничкој потреби за писањем. У *Кондаку* који је црквена проповедна, химнична песма Павић говори о песниковој позицији у односу на стваралаштво, али и у односу на смрт. У *Кондаку* се говори да је страх тај који нагони песника на стваралаштво. У псалтирској и српској средњовековној поезији страх је често један од предуслова за веру, те је могуће да зато Павић почиње кондак са мотивом страха. У Павићевом *Кондаку* имамо један вид приповедања, који није присутан у другим песмама. Настојао је да задовољи ту карактеристику жанра. Он говори о номадској природи песника, као што се говори о лутањима јеврејског народа по пустињи. Песник нема кућу, већ огњиште, али управо то га спречава да се везује за материјално и гони да ствара духовно:

„Кашике пуне речи откидам од уста
Грејемо их на огњу и хранимо уши

106 „А дан ми се охладио и поштење остарило

Посолили ми ватру припитомили виљушку

Учеме да месечев камен донесем у зубима“ (Павић 1971: 28)

107 „А презиме од ћутања промукло“ (Павић 1971: 29)

108 „Сан ми је старији брат а болест старија сестра“ (Павић 1971: 28)

109 „Туђим прогоњен страхом

Страх нас ко дивљач крупну

Из језика терајући

Догна међу чудне речи неке као кући

Као у неку песму свеукупну“ (Павић 1971: 31)

Но кућу не подигосмо
 И у ноћима под стрехом пећи
 На кишама младим припитомљавамо памћење
 И претражујемо у срцу помрачину
 Бројећи колико речи у мрак још смемо рећи“ (Павић 1971: 31)

Још једана песма је добила сличну функцију дела службе као и у стварном црквеном богослужењу – *Икос хиландарски*. Основна карактеристика икоса као жанра јесте анафорско понављање „Радуј се...“. Павић је то привидно изоставио, али ипак, свака строфа у овој песми почиње са стиховима:

„А храм би откривен превелик и чудан“

У икосима су најчешће набрајне заслуге светитеља коме је он посвећен. Поставимо хипотезу да је овај икос посвећен Хиландару, али не као манастиру, већ као духовном и културном центру захваљујући коме је чувана српска култура вековима. Песник за храм каже да је он „једног васељенства и пупак и кључ“. Дакле, да би се разумео српски средњи век, историја и језик неопходно је поштовати и разумети Хиландар. Опречно карактеристици жанра *Икос хиландарски* не одише искључиво веселим и похвалним тоном. Песник то негативно расположење слуги још у прве две строфе које се заршавају истим стиховима:

„Но ја не познах која је ноћ у мени

Од ноћи мојих

Ни индиктион који ни сат који је“ (Павић 1971: 32).

У последњој строфи Павић говори о пропастима и разбаштишењу. Но ипак, он у тој несрећи проналази себе и себи сличне који ће из тог расутог храма даље црпити инспирацију и зидати нове храмове културе и уметности. И у овој песми песник спаја прошлост и будућност и инсистира на стварању које из старог црпи нешто ново и оригинално.

Последња песма *Стихуре* је у потпуности другачија од свих претходних. Она са песмом *Стихира Оној Која Далеко Сеје* уоквирује овај циклус песама. Међутим, у њој нема ни речи о Рељи Крилатици или о песничком стварању. Она је испуњена опсесијом сваког човека односно питањем смрти и живота. Неодољиво подсећа на Дисову песму *Тамница* јер се бави питањем реинкарнације, али овог пута не лексичке реинкарнације као у претходним песмама, већ људске. Песма почиње стихом:

„Пробудисмо се чим живота нестало“

Покушаћемо да ову песму одредимо у односу на средњовековну традицију и да поставимо питање зашто Павић циклус песама који је насловио као *службу* завршава оваквим стихирама. Ако смо утврдили да је *време* један од мотива који опсесивно занима Павића, разумљиво је што је изабрао религијске мотиве и жанрове за писање песама о вечним стварима. Основа сваке религије јесте питање вечности – вечно битисање и како га достићи. Павић се кроз цео овај циклус песама бави питањем вечности речи и уметничког стварања. Он инсистира на чињеници непролазности и

оваплоћењу речи кроз векове. Треба узети у обзир да и Јеванђеље по Јовану почиње од речи која се изједначава са Богом, као што и овај Павићев циклус почиње стихиром која је посвећена вечној и божанској речи. Дакле, такав његов однос је потпуно разумљив. Оно што Павић поставља као опозицију тој вечности јесте песник – човек који је или изгубљен у времену или је у потпуности нестао. У *Пролишком житију* Реља Крилатица не достиже вечност, већ само његов глас. Исто се наглашава и у последњој песми, речи се вечно подмлађују и обнављају:

„На сваку реч нам долази других двеста
И нове стају на умрлих места
Као на сенке што долази мрак“ (Павић 1971: 40)

Док за човека је једини живот онај пре рађања на овом свету. Када се човек роди, чињеница да је рођен жив происходи из те да ће умрети једног дана:

„Пробудише нас обећане смрти“

Служба се у црквеној литератури посвећује човеку који се својим животом посветио и задобио вечни живот. Житије је, у средњем веку, писано или особи која је достигла свету или историјску¹¹⁰ бесмртност. *Служба Рељи Крилатици* упућује самом посветом Рељи да је намењена вечним речима и пролазном људском роду. Ова служба није величање вечности, већ преиспитивање људске природе и њене пролазности. У њој се инсистира на заборава који следи сваком човеку, па и песнику. Павић не негује мит да песник добија вечност кроз своја дела, као светитељи, већ он песника пореди са Рељом Крилатицом, од које једино што остаје вечно је његов глас.

У Јеванђељима је позната Христова парабола о сејачу који баца семе на различите врсте тла. Ако се подсетимо, у тој параболу семе клија у зависности од самог квалитета подлоге. Тумачења ове параболу могу се разликовати, али се сви тумачи у једном слажу, а то је да је Христос - сејач, семење – речи, а врста тла – слушаоци приче. Песма *Стихире Оној Која Далеко Сеје* која отвара анализирани циклус нас може упутити на поменућу параболу из Новог завета и то не случајно. Порука Милорада Павића, који је веровао да дело ствара и читалац, може бити и та да од нас зависи да ли ће његов глас успети да се сакрије у реку, попут гласа Реље Крилатице и задобије вечност кроз његова дела. Овим тумачењем доприносимо да једно семе које је бацио Милорад Павић проклија на нашем тлу.

Summary

THE MEANINGS OF MEDIEVAL TRADITION INTO THE POETRY CYCLE *THE SERVICE OF RELJA KRILATICA*, WRITTEN BY M. PAVIC

In this paper we tried to determine the significance and symbolism of medieval genres, as well as medieval poetics those genres employ in the literary cycle “The Service of Relja Krilatice”, which is part of “The Moonstone” poetry book. We emphasized the

110 Житија светих и владарска житија.

basic features of medieval genres that Milorad Pavic used and noted meanings, that were ascribed to them additionally, through poetic license. As necessary for an understanding of this literary cycle we briefly clarified the concepts of space and time. In addition, we sought to explain who is Relja Krilatica (Relja The Winged One), what kind of symbolism his name bears, and why it is found in the title of the cycle. The paper does not constitute a list of literary and stylistic methods that are taken from Serbian literary poetics of The Middle Ages, but rather, a possible explanation for the choice of the writer to use certain elements of medieval tradition. Through the interpretation of certain verses of the poems, we ask the question to whom is this Service actually dedicated, and what is that, which obsessively interests Milorad Pavic in the literary cycle "The Service of Relja Krilatica".

Key words: service, middle age, ethnic tradicional, Relja Krilatica, word, dream, poet

Литература:

Павић, Миодраг (1971). „Служба Рељи Крилатици“. *Месечев камен*. Београд: Нолит, 9-41.

*

Исидора Ана Стокин – рођена је 1992. године у Зрењанину. Студент је четврте године основних академских студија Српске књижевности и језика на Филозофском факултету у Новом Саду, где су се развила њена интересовања за средњовековну и народну књижевност. Добитник је награде *Боривоје Маринковић* за 2014. годину за рад „Начело memento mori у српској средњовековној књижевности“.